

GENDEROVÉ A SEXUÁLNÍ IDENTITY NA ŠKOLE

Aleš Rumpel, 2020

„Představte si, v učebnici angličtiny pro první stupeň mám v lekci o rodině vyobrazené dvě matky. Já dětem řekla, že o ty děti se starají máma s babičkou, ale ony hned říkaly ne ne, kdepak, to jsou lesby. Co s tím mám probíhat dělat?“ stěžovala si mi učitelka z velkého středočeského města po filmové projekci s diskuzí o LGBTQ tématech, které jsem pro její žákyně a žáky lektoroval. Tato historka ilustruje několik jevů, které jsou klíčové pro pochopení situace LGBTQ žáků a žákyň v českých školách.

První rovina je reprezentace jiných než heterosexuálních a cis (více viz níže) zkušeností v učebních materiálech. Ty jsou až na výjimky (učebnice anglického jazyka produkovaná zahraničním nakladatelem) heteronormativní, tedy založeny na předpokladu, že normální a přirozená je heterosexuality, a tudíž zobrazující svět čistě jako heterosexuální. Už jsme si zvykli kriticky vnímat takové reprezentace, které svět vykreslují ve striktních genderových rolích, kdy se děti dozvídají, že „máma mele maso a pomáhá jí Ema“ a „k čemu jsou holky na světě“. Stejně kriticky potřebujeme vnímat i to, že veškeré situace a postavy jsou v učebních materiálech prezentovány výhradně jako heterosexuální. Děti tak získávají představu o světě, kde existuje jen heterosexuality, a neheterosexuální děti nemají možnost normalizovat svou neheterosexuality.

Další rovinu naznačuje reakce učitelky. Když už má vyučující k dispozici reprezentaci homosexuality, snaží se ji zneviditelnit a přerámovat jako heterosexuality. V této strategii není nutné za každou cenu hledat homofobní předsudky (ačkoliv je nelze vyloučit), ale jednoznačně poukazují na nepřipravenost mnohých pedagogů a pedagožek integrovat téma napříč předměty. Zmíněná angličtinářka může mít pocit, že k tématu homoparentality (tedy rodičovství osob stejného pohlaví) není dostatečně kompetentní, že tématu homosexuality by se exkluzivně měly věnovat jiné předměty – např. sexuální výchova – a že téma do předmětu angličtiny nepatří, případně že děti jsou na takové téma příliš mladé (zde skutečně mohou velkou roli sehrát předsudky, kdy angličtinářka redukuje homosexualitu čistě na sexuální akt). Taková snaha o zneplatnění reprezentace homosexuality („jsou to máma a babička“) nejen vysílá signál heterosexuálním dětem, že na homosexualitě je něco špatně, ale může traumatizovat žáky a žákyně, kteří v homoparentálních rodinách vyrůstají.

V neposlední řadě je potřeba vnímat, že homosexualita již dávno není tabu a současné děti o ní mají povědomí již brzy. S homosexualitou se mohou setkat v popkultuře, na sociálních sítích nebo v rodině. Úkolem pedagogů tedy není jim říct, že homosexualita existuje, ale vychovávat je k toleranci a respektování lidských práv a předcházet šikaně. Větší viditelnost neheterosexuálních identit sama o sobě nezaručí větší toleranci ve společnosti, naopak, může neheterosexuální děti, nebo děti, které jsou svými vrstevníky a vrstevnicemi za neheterosexuální považovány, zviditelnit a učinit zranitelnými vůči homofobní či transfobní šikaně. Ostatně, moje osobní zkušenost je taková, že mě za gaye označili* y spolužáci*žačky dříve, než jsem sám rozpoznal, že gay jsem. V mnohých třídách, kde lektoruji, žáci a žákyně na otázku, zda znají nějaké gaye nebo lesby, označují své spolužáky a spolužačky, kteří jsou často genderově nekonformní.

Doposud jsme hovořili* y většinou o homosexualitě, která je v určitých kulturních

oblastech natolik normalizovaná, že se organicky objevuje v učebnicích angličtiny pro nejmladší žáky a žákyně. Kromě homosexuality by naší pozornosti nemělo uniknout, že genderová a sexuální identita a orientace je mnohem komplexnější než jednoduché dělení na heterosexuality a homosexualitu. Stejně tak jako ne každý je heterosexuální, ne každý je cis. Cis označuje lidi, kteří nejsou trans, tedy ztotožňují se s pohlavím, které jim bylo určeno po narození na základě jejich pohlavních orgánů.

Může se zdát, že prostor sexualit mimo heterosexuality se v poslední době zahušťuje. Výraz gay a lesbická komunita ustoupil zkratce LGBT, kterou nezdávka nahrazuje LGBTQ, LGBTQIA nebo LGBT+, jako kdyby k homosexualitě neustále přibývaly nějaké nové sexuality a identity. První tři písmena zkratky jsou obvykle jasná: lesby, gayové, bisexuální lidé. Problém začíná u T, které reprezentuje trans lidi a pokračuje k mnohovýznamovému queer (nebo questioning, česky hledající), intersex* a asexuálním či aromantickým lidem, a jelikož výčet identit tímto nekončí, používáme často inkluzivní znaménko plus. Nebereme si nyní za cíl encyklopedicky představit veškerá dnes používaná označení pro neheterosexuální lidi, ale nabídnout pohled na to, jak takové kategorie vznikají a jak je reflektovat ve vztahu k prostředí školy.

Předně je potřeba připomenout, že označovat se můžeme pouze takovými termíny, které jsou nám v naší kultuře a jazyce k dispozici. Samotné termíny homosexualita a heterosexuality jsou relativně nové, zavedla je až medicína 19. století, aby mohla mluvit o sexualitě zdravé a deviantní (toto dědictví nahlížení na homosexualitu jako na chorobu přetrvalo více než sto let, Světová zdravotnická organizace homosexualitu vyškrtla z klasifikace chorob až v roce 1992). Pokud nemáme v jazyce k dispozici koncepty, které odrážejí to, jak sami*y sebe prožíváme, nemůže dojít k sebeidentifikaci a coming-outu. O obtížnosti tohoto procesu promluvila Nora Bíbusů v rozhovoru pro blog Hate Free¹: „V pubertě jsem začala cítit, že mi něco chybí. Přišla jsem si odstrčená od spolužáků a paradoxně nejvíc od lidí, které jsem měla nejradši. Trávila jsem hodně času se svými kamarádkami z gymnasia. Jakmile se ale hovor stočil k nějakému holčičímu tématu, nenechaly mě se toho účastnit. A to mě mrzelo. Uvědomila jsem si, že je mezi námi hranice, kterou tvořilo mé pohlaví. V tu dobu jsem začala nad vším pochybovat. První, co mě napadlo, bylo, že jsem gay. Ale to mi nesešlo, protože mě přitahovaly holky. Tehdy jsem si to nedokázala v hlavě srovnat.“ Zkušenost transgender lidí ukazuje, že cesta k pochopení vlastní genderové identity není vždy jednoduchá a přímočará, je naopak komplikovaná nedostatkem vzorů.

Navíc, pokud jsou v kultuře aktuálně dostupná slova nebo jejich ekvivalenty zatížené pejorativními významy, nebudou se k nim lidé hlásit, případně pro ně najdou své vlastní varianty, jako například „homosexuál“ nahradilo „gay“ nebo „transsexuál“ ustupuje „transgenderu“. V současné době zažíváme kulturně-společenské uvolnění, které umožňuje lidem otevřeně popisovat své různorodé zkušenosti se sexualitou, pohlavím, genderem a láskou, a tak může docházet k tomu, že lidé mají na výběr větší množství kategorií a konceptů, ke kterým se mohou hlásit.

*„Dlouho jsem věděl*a, že jsou věci, které se týkají mé identity, které musím někde řešit. Do hloubky a od začátku. Bylo mi jasné, že existuje něco, co dlouho ignoruji. Ale neexistovala na to slova. I texty, které jsem četl*a, byly jen anglicky. Měl*a jsem pocit, že v naší zemi není nic a nikdo, kdo by mi mohl pomoci.“*

1 <http://hatefree.cz/blo/rozhovory/3777-nora-bibusu?fbclid=IwAR3yzt4cWCpYx6EqnAknc3et5z1aLcEKdPiDP5XXVyoEy7x34h5DV599B8>

Pak jsem se ale naštěstí dostal a do terapie k Jirkovi,“ vypráví pro Český rozhlas Alex, která dlouho hledala k pochopení, že je nebinární. Nebinární lidé nezapadají vůbec či úplně do kategorií muž či žena. „Myslím, že to přišlo poměrně brzy, když jsem řekl*a, že se vlastně necítím jako muž. Ale jestli jsem žena? Tak to byla otázka na další dva roky (terapie).“*

Právě v této oblasti může škola sehrát klíčovou roli. To, že ve škole nebudou tolerovány nadávky jako buzerant nebo transka, by mělo být naprostou samozřejmostí. Mnoho dětí, které poznávají, že nejsou heterosexuální a/nebo cis, může výrazně těžit z toho, když se ve škole dozví o variabilitě lidské sexuality a genderové identity jako o něčem přirozeném a neutrálním. Škola, ve které nejsou tolerovány nadávky a kde se žáci a žákyně dozívají o různých sexualitách a genderech, bude prostředím, ve kterém se děti budou samy sebe snáze poznávat a kde se budou cítit bezpečněji o své identitě hovořit, nestydět se za ni a nezvnitřňovat si odmítavé postoje. Mladí lidé jako Nora a Alex by měli snazší cestu k pochopení sebe samých, kdyby jim na této cestě škola pomohla. Již zmíněný příklad posunu od transsexualitu k transgenderu rovněž napovídá, že v oblasti identit nejde pouze o sexualitu, tedy o to, jaké je naše sexuální chování, ale taky o gender, tedy dělení sociální reality na ženy/femininitu a muže/maskulinitu. Dá se říct, že pokud by pro nás nebylo zásadní lidi dělit na fixní kategorie muž/žena a femininní/maskulinní, nepotřebovali*y bychom binární koncept heterosexuality a homosexuality a nečinilo by nám problém chápat a přijímat kategorie mimo tyto póly. Například zkušenosti bisexuálních lidí napovídají, jak obtížné je pro některé z nás uznat flexibilní identity: bisexualita je často marginalizována a zpochybňována, často je vnímaná jen jako označení lidí, kteří ještě nenašli odvahu naplno přiznat svou homosexualitu, u žen je zlehčována jako nezávazné experimentování jinak heterosexuálních žen, zatímco u mužů se předpokládá, že jediná sexuální zkušenost s jiným mužem z nich automaticky činí gaye. Představa, že se někdo hlásí k oběma pohlavím nebo k vůbec žádnému, je pro mnoho lidí naprosto nepochopitelná.

Genderová a sexuální identita a orientace každého z nás je komplexní souhrn individuálních faktorů. Sexuální chování se může měnit vlivem okolností (například situační homosexualita ve věznicích), projevy náklonnosti ke stejnému pohlaví se různí napříč kulturami (například doteky mužů v částech arabského světa), gay muži s maskulinní prezentací se nezřídka nevnímají jako příslušníci stejné kategorie jako femininní gay muži, trans lidé, kteří přešli k životu v souladu se svým skutečným rodem, mohou a nemusejí být heterosexuální atp.

Dominantní řád předpokládá soulad mezi pohlavím, genderem, vztahovostí a sexualitou, tedy že maskulinní muži obdařeni mužskými pohlavními orgány a znaky se zamilovávají a mají sexuální vztahy s femininními ženami obdařenými ženskými pohlavními orgány a znaky. Mladí lidé se nezřídka cítí zmateni tím, že některé z těchto aspektů u nich nejsou v souladu s kulturními vzorci. Taková variabilita v praxi může znamenat, že maskulinně se prezentující osoba se identifikuje jako žena, má romantický zájem o muže, ale zároveň je asexuální, tzn. že nemá zájem o sexuální styky, případně aromantická, tedy bez prožitku citových vazeb. Variace jakékoliv z těchto proměnných činí problém a může ústít, a často se tak děje, v nějakou formu útlaku lidí, kteří jsou vůči tomuto řádu nekonformní.

Čím viditelnější je nekonformita pouhým okem, tím horší se jí může dostat odezvy, o čemž svědčí svědectví výše citované Nory: *„Většina se na nás, podle mě, dívá jako na něco divného, exotického. Na mně to dnes už skoro nikdo nepoznává. Když jsem ještě nebyla na hormonech a neuměla jsem se tak dobře namalovat, byla jsem několikrát napadena. Zmlátili mě kousek od mého bytu jenom proto, že jsem*

promluvila a prozradila se. Některá ta zranění byla dost vážná. Byla jsem dokonce i sexuálně obtěžovaná muži, kteří chtěli zažít nějaké sexuální dobrodružství.“

Útlak nemusí nabývat jen podobu fyzického násilí, ale i běžných mikroagresí, jako jsou nadávky nebo záměrné oslovování transgender osob nesprávným pohlavím či jménem. Specifické formě útlaku čelí intersex lidé, tedy osoby s biologickou kombinací mužských a ženských pohlavních orgánů, na kterých jsou v dětství, tedy bez jejich souhlasu, často prováděny nevratné operace, které je nezřídka přiřadí k pohlaví opačnému, než je to, se kterým se později identifikují. Právě kategorizace sexuálních a genderových identit vede k tomu, že se vytváří hierarchie těchto kategorií, kdy heterosexuality a genderová konformita jsou brány jako norma a vše ostatní jako odchylka (tedy již zmíněná heteronormativita).

Během školních programů, které zajišťujeme ve společném projektu organizací Prague Pride a Mezipatra, promítáme, mezi jinými, krátký britský film „Aktivistou z donucení“, který mikroagrese vůči LGBTQ lidem výborně ilustruje. Hlavním hrdinou filmu je mladý učitel Aled. Aled prošel coming outem již před mnoha lety, s manželem vychovávají malou dcerku a ve škole pomáhá LGBT žákům a žákyním organizovat volnočasovou skupinu. V profesním i osobním životě se náhle setkává s nečekanými problémy. Ředitelka školy mu oznámí, že připravovaný Den Pride, během něhož LGBT studenti a studentky spolužákům a spolužačkám představují osvětový program, ponese název Den Přátelství, jelikož si minulý rok část rodičů stěžovala, že jejich děti jsou ve škole vystavovány homosexuální propagandě.

záběr z filmu Aktivistou z donucení

Aledova sestra se vdává, na svatební obřad ale nemůže Aledův manžel, protože svatba se koná v muslimském Turecku, domovině Aledova budoucího švagra. Ředitelka i sestra Aleda nutí ke kompromisům, které jsou v jejich očích nevýznamné (je jedno, jak se bude akce ve škole jmenovat, obsah přeci bude stejný; je jedno, že budeš na obřadu předstírat, že jsi nezadaný, tvůj manžel tam může být inkognito), nicméně pro Aleda znamenají přijmout skutečnost, že jeho identita je něco, co je škodlivé, co je třeba skrývat, a pokud se nezachová podle jejich přání, způsobí svému okolí nepříjemnosti. Ředitelka školy a sestra Aleda přijímají a podporují jen do okamžiku, než se homofobie okolí začne dotýkat jich samotných (ředitelka a reakce rodičů, sestra a možné reakce turecké rodiny a zaměstnavatelů) a velice se přibližuje homofobnímu evergreenu „oni mně nevadí, ale ať si to nechají pro sebe“.

V průběhu studia na základních a středních školách děti teprve zjišťují,

jak se cítí a identifikují, a zároveň pociťují tlak ke konformitě. Dominantní heteronormativní řád nám napovídá, že se máme chovat maskulinně nebo femininně podle toho, jaké nám bylo přiděleno pohlaví po narození. Mnoho dětí může zažívat konflikt, který vychází z rozporu mezi jejich autentickými pocity a potřebami a společenským diktátem. Brzy se naučí, že se mají chovat buď jako chlapci, nebo jako děvčata a podle toho také to, jaké jsou od nich očekávány oblečení, účesy a líčení, jaké se jim mají líbit hračky, hry, žánry hudby, jakým hlasem mluvit a jak se pohybovat, že mají mít sexuální a romantické touhy a vůči jakým lidem. Ideální prostředí by bylo takové, kde děti namísto tlaku ke konformitě a strachu z ostrakizace vědí, že mají prostor svobodně poznávat, co jim vyhovuje.

„Nemůžu se oblékat rodově nekonformně. Respektive můžu, ale mělo by to konsekvence. Bylo by to velmi nepříjemné, protože je to velmi výrazné a velmi viditelné. Dívali by se na mě určitě lidé, mnozí by to určitě nemuseli myslet špatně, ale bylo by to pro mě maximálně stresující a mohlo by dojít i k fyzickému útoku, strašně záleží, v jaké hodině, kde, na jakém šťastném nebo nešťastném místě bych se pohybovala,“ vysvětluje Fipah, protagonista*nistka dokumentu Fipah: Nejsm muž ani žena z produkce TelevizeSeznam.cz, ve kterém vysvětluje, že je agender, tedy člověk, který se necítí ani jako muž, ani jako žena, a popisuje některé ze strategií, které používá v každodenním životě.

Fipah, protagonista*nistka dokumentu Fipah:
Nejsm muž ani žena z produkce TelevizeSeznam.cz

Při zmíněných školních programech dělám s žáky jednoduchou aktivitu. Po projekci filmů o trans a intersex tématech se třídy zeptám, zda mají svobodu vystupovat podle toho, jak se cítí. Třídami se obvykle nese souhlasné „ano“. Pak studujícím vysvětlím, že ještě v 60. letech 20. století je v USA mohli zatknout za to, že na sobě měli*y dva či více kusů oblečení náležejícího dle dobových konvencí opačnému pohlaví. Když se na můj povel postaví žákyně, při pohledu na jejich oblečení rychle dojdeme k tomu, že většina z nich by skončila na policejní stanici. Následující otázky, proč děvčata mohou nosit kalhoty a mikiny, ale kluci nemohou nosit sukně a make-up, je osvědčeným startérem debat o genderu a binaritě.

V dnešní době již mnoho dětí spolehlivě rozpozná, že v učebnici angličtiny jsou vyobrazeny dvě matky lesby, protože homosexualita coby komplementární binární koncept k heterosexuality již není tabu. Komplexnější pojmy, jako

je transexualita, nebinárnost a jakákoliv genderová nekonformita, ovšem zůstávají v pozadí zájmu. Kategorie a koncepty mohou fungovat jako nálepky, které jsou těsné a mohou být frustrující, protože v očích druhých definují naše tužby a chování a ovlivňují, jakého se nám dostává zacházení. Různorodost sexuálního chování, tužeb a identit je větší, než jsme tradičně navyklí vnímat, proto je důležité naslouchat, jak se každý z nás identifikuje, co pro nás naše specifická identita a zkušenost znamená a jak si přejeme, aby se k nám okolí chovalo.

Je škola LGBTQ inkluzivní? Zde je návrh kontrolního seznamu:

1. Jsou vyučující školeni v LGBTQ problematice?
2. Probíhá na škole prevence homofobní a transfobní šikany?
3. Jsou LGBTQ zkušenosti zastoupeny v učebních materiálech?
4. Objevují se LGBTQ témata napříč předměty?
5. Má škola zaměstnance, který má LGBTQ agendu na starosti?
6. Dávají zaměstnanci*kyně školy aktivně najevo, že u nich LGBTQ a genderově nekonformní žáci a žákyně najdou porozumění a podporu?
7. Dávají zaměstnanci*kyně školy aktivně najevo, že u nich LGBTQ rodiče najdou porozumění a podporu?
8. Jsou ve školní knihovně zastoupeny LGBTQ knihy?
9. Zapojuje se škola do programů LGBTQ organizací (Prague Pride, Mezipatra, Transparent ad.)?
10. Mají žáci a žákyně možnost nosit ve škole oblečení podle toho, jak se identifikují?
11. Mají žáci a žákyně možnost využívat toalety podle toho, jak se identifikují?